

Senahid Halilović

JEZIČKA ANKETA ZEMALJSKOG MUZEJA U SARAJEVU IZ 1897. GODINE

U radu je analiziran prvi lingvogeografski poduhvat u Bosni i Hercegovini, realiziran u doba pripreme prvih lingvističkih atlasa u Evropi. To je bila anketa Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1897. godine u okviru koje su prikupljeni podaci o bosanskohercegovačkim govorima pomoću Rešetarovih *Pitanja o govoru prostoga naroda*, prvog dijalektološkog upitnika na južnoslavenskom području. Sakupljena dijalekatska građa bila je nedostupna nauci od kraja XIX stoljeća, a potom je pala u zaborav, stoga nije imala značajnijeg upliva na razvoj bosanskohercegovačke dijalektologije. Od početka XXI stoljeća objavljuju se knjige i radovi u kojima je korišten materijal iz pojedinih upitnika, ali je zbirka kao cjelina do danas ostala neobrađena. Međutim, podaci iz 226 upitnika omogućavaju kartografsko prikazivanje rasprostranjenosti pojedinih pojava i rekonstruiranje dijalekatske slike u Bosni i Hercegovini krajem XIX stoljeća. Naročitu vrijednost za historijsku dijalektologiju i historiju jezika imaju napomene zapisivača; u njima su raznovrsni podaci o osobenostima ispitivanih govora i o različitim vidovima njihove raslojenosti. Anketa Zemaljskog muzeja usljed nepovoljnih političkih okolnosti nije rezultirala dijalektološkim atlasom, tako da nije postala prekretnicom od koje počinje bosanskohercegovačka i uopće slavenska lingvistička geografija, ali zadržava značaj za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine kao prvi organizirani pothvat istraživanja narodnih govora na slavenskom Jugu.

Ključne riječi: anketa, dijalektologija, dijalektološki atlas, izoglosa, lingvistička geografija, raslojavanje govora, upitnik

1. POČECI LINGVISTIČKE GEOGRAFIJE

Druga polovica XIX stoljeća doba je napretka dijalektologije u Evropi. Velika količina sakupljenih podataka iz dijalekata raznih jezika pokazala je da dijalekti nisu zatvorene jedinice, da se na njihovoj periferiji susreću crte drugih dijalekata, i otvorila rasprave o prirodni granica između dijalekata, kao i o tome da li uopće postoje dijalekti, ili postoje samo nezavisne

izoglose pojedinih pojava. Došlo se do spoznaje da sporovi mogu biti riješeni jedino ako se pristupi kartografskom prikazivanju sabranog dijalekatskog materijala. Tako je plodna naučna diskusija tog vremena dala poticaj nastanku lingvističke geografije kao samostalne discipline. S odvajanjem lingvističke geografije od dijalektologije fokus istraživanja prebacuje se s jednog mjesnog govora ili uže regije na nacionalne države i na još veće teritorije.

Od prvih pokušaja kartografiranja jezičkih fenomena do danas znatno su unaprijeđene metode prikupljanja, analize i prezentacije podataka. Umjesto anketa koje su provodile osobe neupućene u poslove ove vrste, na teren su upućivani obučeni stručnjaci koji su vodili intervjue i popunjavali upitnike. Kartografski prikaz jezičkih pojava nije sam sebi cilj; lingvistička geografija pruža sistematizirane jezičke podatke za dalje proučavanje razvitka jezika i dijalekata, za analize u kojima se prostorne varijacije jezika povezuju s fizičkim i društvenim varijablama. U teritorijalnom rasporedu jezičkih činjenica očitava se sudbina samih nosilaca jezika, historija naroda, njegove kulturne, socijalne, ekonomske i političke veze u prošlosti. Tradicionalna lingvistička geografija ustupila je mjesto savremenim metodama proučavanja čitavog spektra jezičkih varijacija u prostoru – od geografskog informacijskog sistema kao alata za pridruživanje lokacije jezičkim podacima, do dijalektometrije, korištenja kvantifikacijskih metoda i matematičkih algoritama u generiranju dijalektoloških karata.

Jezički atlasi osnovni su instrument i ujedno najviši domet lingvističke geografije u istraživanju varijacija jezika u prostoru. Izrada atlasa prijelomna je etapa u razvitku dijalektologije jednog jezika. Pored uvida u geografsko rasprostriranje pojedinih jezičkih pojava, u sinhrono stanje i teritorijalnu strukturu dijalekata, atlas istovremeno pruža i važne podatke historiji tog jezika. Pri izradi dijalektološkog atlasa najprije se donosi odluka o tome koji će prostor biti obuhvaćen ispitivanjima. Potom se utvrđuje mreža punktova, tj. određuje se u kojim će se mjestima obaviti istraživanja. Dijalekatski materijal prikuplja se sistematski, pomoću unaprijed sačinjenog upitnika. Slijede ispisivanje, obrada i klasificiranje dijalekatske građe, izrada karata i interpretacija pojava. (Auer, Schmidt, 2010)

Značajnija dostignuća lingvističke geografije dolaze potkraj XIX stoljeća, ali njeni počeci padaju u prvu polovicu XIX st.: prve karte bavarskih dijalekata nacrtao je 1821. god. J. A. Schmeller (1785–1852). Njemački lingvist

G. Wenker (1852–1911) počeo je 1876. godine prikupljati podatke za atlas njemačkog jezika putem ankete koju je slao učiteljima širom zemlje (i na koju je u narednih deset godina dobio odgovore iz oko trideset hiljada naselja) i prvi je pokušao izdati jezički atlas (*Sprachatlas von Nord- und Mitteleuropa...*): 1881. objavio je svega šest karata. Tek će njegov nastavljatelj F. Wrede (1863–1934) na osnovu tog materijala 1903. prirediti pedesetak karata pod naslovom *Deutscher Sprachatlas*.

Prvi kompletan lingvistički atlas djelo je Švicarca J. Gilliérona (1854–1926) i njegovog saradnika E. Edmonta (1849–1926); njihov *Atlas linguistique de la France* objavljivan je u Parizu od 1902. do 1910. i u 13 tomova sadrži 1920 karata. Za razliku od Venkerove metode anketiranja, ovdje je korištena sigurnija, direktna metoda s preciznim zapisivanjem odgovora (u fonetskoj transkripciji) na preko šeststo pitanja upitnika. Francuski atlas značajno je utjecao na razvoj romanske i evropske lingvističke geografije (uslijedili su atlasi u Italiji, Rumuniji, Španiji, Švicarskoj). (Auer, 2013)

Slavenska lingvistička geografija mlađa je od romanske i germanske. Prvi slavenski dijalektološki atlas priredili su 1934. godine poljski lingvisti M. Małecki (1903–1946) i K. Nitsch (1874–1958): to je regionalni *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Upravo je Małecki zaslužan i za uvođenje metoda lingvističke geografije u istraživanju dijalekata srednjojužnoslavenskog jezika (Małecki, 1930).

Lingvistička geografija u Bosni i Hercegovini ima višedecenijsku tradiciju: od ručno crtane karte u doktorskoj disertaciji I. Brabeca iz 1955, na kojoj je predočena rasprostranjenost sekundarnog duljenja vokala ispred sonanata u tuzlanskoj oblasti (Brabec, 2012, str. 240), preko niza radova i monografija u kojima je dijalekatski materijal predstavljen na geografskim kartama, pa do fonetskog toma *Bosanskohercegovačkog lingvističkog atlasa* (Halilović i dr., 2020).

2. PRIPREMA FILOLOŠKO-ETNOGRAFSKOG KONGRESA U SARAJEVU

2. 1. Jezičko pitanje zauzima važno mjesto u nacionalnoj i kulturnoj politici austrougarske uprave, osobito u doba B. Kállaya (1882–1903). Tokom 1896. Zemaljska vlada priprema filološko-etnografski kongres; već

u novembru odobren je program naučnog skupa. Krajem 1897. u Sarajevu je trebalo da se okupi stotinjak istaknutih znanstvenika iz više evropskih zemalja i desetak uglednijih pojedinaca i gimnazijskih profesora iz Bosne i Hercegovine. U vezi s planiranim kongresom visoki predstavnici Zemaljske vlade dopisivali su se sa V. Jagićem, zaduženim za filološku sekciju. U pismu od 26. maja 1896. Horovitz skreće pažnju Jagiću da je “veoma preporučljivo da se pazi na privremenu najstrožiju šutnju o cijelom projektu”. Tokom jednog razgovora u Beču Jagić je predložio da za potrebe kongresa M. Rešetar (1860–1942) prikupi podatke o bosanskohercegovačkim narodnim govorima. Dogovoreno je da se sastavi upitnik za jezičku anketu koja bi se provela u cijeloj Bosni i Hercegovini. Direktor Zemaljskog muzeja K. Hörmann početkom 1897. šalje Jagiću ogledne stranice (Rešetarova) upitnika na pregled i kaže da će biti najprikladnije ako i ovaj i upitnik gospodina profesora Jirečeka objavi direkcija bosanskohercegovačkog nacionalnog muzeja te da uz upitnik namjerava poslati i jednu učtivu molbu u kojoj će biti ukazano na sličan poduhvat Carske akademije nauka u Sankt Petersburgu. Iako je već u aprilu, zbog nepovoljne ukupne političke situacije na Balkanu, upitno da li će se kongres najesen održati, pripreme su nastavljene. Krajem aprila Hörmann piše Jagiću da će doktor Rešetar, kada uskoro dođe u Sarajevo, zateći mnogo materijala, jer su već stigla 62 odgovora, a 21. maja, u vrijeme Rešetarova istraživačkog boravka u zapadnoj i centralnoj Bosni, javlja da je stiglo tačno 207 upitnika. (Jagić, 1934, str. 234–241.; Papić, 1976, str. 191–196.; *Protokol o pripremama kongresa*)

2. 2. Zemaljski muzej u Sarajevu putem kotarskih poglavarstava proveo je 1897. godine dvije ankete: istovremeno su traženi odgovori na Rešetarova *Pitanja o govoru prostoga naroda* i Jirečekova *Pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva*.

Jirečekov kvestionar ima 41 pitanje, a uza svako pitanje dometnuti su prazni listovi. U uputama na 1. stranici stoji:

(...) treba i na to paziti, da u opisu bude što više imena pojedinih mjesta i to sasvim tačno, kako ih sam narod u istinu izgovara i zove, pa ne samo imena nastanjenih mjesta, zatim rijeka, potoka, brežuljaka i brda, nego takogjer u dobrom izboru i imena oranica, polja, livada, šuma, pojedinoga kamenja (...)

Na ovu anketu stiglo je mnogo manje odgovora negoli na prvu. To se vidi i iz bilježaka u odgovorima na *Pitanja o govoru prostoga naroda*:

Ovijem ujedno najučtivije izjavljujem da mi pri najboljoj volji nije moguće radi moga službenoga posla, koji je pri koncu škol. godine teži, udovoljiti zahtjevu veleslavne direkcije glede “Pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva” te se ova neriješena već sad vraćaju na blagohotno raspoloženje veleslavljene direkcije Zemaljskog muzeja. (P. Bosnić, učitelj; upitnik br. 14439, str. 22c)

Ovo sam tačno pregledao i podcrtao, sve sam ukrao od noćnoga počinka vrijeme te vam šaljem za daljnu uporabu, ali nijesam u stanju da odgovorim na pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva, te vam ga šaljem natrag netaknuta. Oprostite da nijesam u stanju ozvati se vašoj želji pošto mi ne dopuštaju župničke dužnosti. (Mirko Jerinić, župnik; upitnik br. 14540, str. 22b)

Popunjeni upitnici iz ove zbirke sadrže bogatu onomastičku i historiografsku građu. Uz imena naselja, planina, voda i dr. zapisana su često i narodna vjerovanja:

U mojim općinama koje ja opisujem (općinu Kladanj i Tuholj) najveća je rijeka Drinjača. (...) Pritočice Drinjače jesu: Srebrenica, Borovnica, Bebroštica i Ujiča. (...) Kažu da su sve vode suze zemaljske (to stoji u nekoj muhamedanskoj knjizi). (Ahmed Šeremet, učitelj; upitnik br. 1355, str. 22b)

3. JEZIČKA ANKETA ZEMALJSKOG MUZEJA IZ 1897. GODINE

3. 1. Prvi upitnik za ispitivanje bosanskohercegovačkih govora štampan je i latinicom i ćirilicom u Zemaljskoj štampariji u Sarajevu kao brošura formata 19x24 cm. Ime sastavljača nije navedeno. Imao je 150 pitanja na 22 stranice. Mnoga pitanja sjedinjuju u sebi više potpitanja, tako da se odgovor tražio na ukupno 1137 pojedinosti. Prve tri stranice zauzima instrukcija za popunjavanje. Od 4. do 22. lijeve stranice nalaze se pitanja; desna je ostavljena prazna, za napomene. Najviše pitanja odnosi se na fonetiku (1–73.; od 4. do 12. str.), potom na morfologiju (74–129., ukupno 54; od 12. do 19. str.) i sintaksu: (128–142., ukupno 15; od 19. do 20. str.); na akcenat odnose se svega četiri (143–146.; na 21. str.), na leksiku tri (147–149.; na 21. i 22. str.) i na tvorbu jedno (150. pitanje, na 22. str.).

Uz Rešetarov upitnik februara 1897. odaslana je “učtiva molba” o kojoj je V. Jagiću pisao K. Hörmann:

(...) No da ovo istraživanje budne posve uspješno, potrebuje mnoge poma-
gače i strogo savjesan rad. Jedino na taj način može se od mnogobrojnih i
opravdano pribilježenih podataka sačiniti stvarna, kritična cjelina.

Na molbu ove direkcije prihvatit će se prokušani poznavaći našeg jezika
mučna posla, da sastave pitanja, koja prilažemo i na koja trebamo savjesne
i tačne odgovore.

Nije naš pothvat osamljen i bez preteče u slovjenkom svijetu. Naročito
nam valja istaknuti, da je prije kratkog vremena carska akademija znanosti
u Petrogradu razaslala slična pitanja za proučavanje prostog govora rusko-
ga naroda širom prostrane Rusije.

Kada prikupimo odgovore na priložena pitanja iz sviju krajeva naše otadž-
bine, pristupiće se obragjivanju posabranog gradiva po strogo znanstven-
nim načelima. (...)

Odgovori na pitanja štampaće se zajedno s imenima onijeh, koji odgovoriše.

Rok odgovaranju traje do 30. (18.) aprila ove godine. (...)

U pismu se spominje slična anketa koju je organizirala Ruska akademija
u Petrogradu. Pod rukovodstvom A. A. Šahmatova razrađen je “Program
sakupljanja osobnosti narodnih govora” (objavljen u dva dijela, 1895. i
1896); na osnovi građe prikupljene u okviru tog programa objavljena je
1915. ogledna dijalektološka karta istočnoslavenskih jezika u Evropi na
kojoj je pokazano njihovo unutarnje članjanje. (Пшеничнова, 2008)

Instrukcija za popunjavanje upitnika sročena je u 12 tačaka. M. Rešetar je
imao u vidu da će upitnik popunjavati neobučene osobe, stoga napominje:

1. U govoru prostoga naroda ne smije se n i š t a m i j e n j a t i...; 2. na
jednom primjerku neka se odgovara samo za j e d n o mjesto ili samo za
j e d a n kraj...; 3. Ako u mjestu... ima stanovnikâ raznog vjerezakona, pa
ako se jedni od drugih razlikuju čimgod u govoru, neka se kaže...: stanov-
nici jednoga vjerezakona govore ovako, a stanovnici drugoga opet ovako...
Samo se kaže, da svagda valja paziti samo na osobine govora domaćih
ljudi, postojanih stanovnika mjesta... U koliko se može, bolje je paziti na
osobine u govoru žena...; 4. Da se bez potrebe ne ponavljaju riječi, ovdje
je obično naštampano samo ovako, n. pr.: “l a s t o v i c a” ili “l a s t a v i c
a”? A to znači: “govori li se u Vašem mjestu (ili kraju) “l a s t o v i c a” ili

“l a s t a v i c a?”; 5. Da bude svakomu lakše odgovarati, dosta je podvući mastilom... onu riječ ili one riječi, kako se baš govori u mjestu (ili kraju) za koje se odgovara...; 6. Ako se neka riječ, za koju se ovdje pita, ne govori ni na jedan način kako je u pitanju zapisano, samo se sobom razumije da treba sa strane na praznom listu napisati, što i kako se mjesto te riječi (ili tih riječi) u onome kraju govori; 7. Molimo da onaj, koji bude odgovarao na ova pitanja, razgovijetno napiše ime mjesta ili kraja, za koji odgovara, zatim kotar... nadalje kojega su vjerozakona stanovnici što u njemu žive ili kojih se govor u odgovorima prikazuje; molimo ga također, da se potpiše i da kaže svoje zanimanje...; 8. Odgovarajući na kakvo pitanje, ako se nađe još kaka takova razlika od običnoga (književnoga) jezika, neka se i to zabilježi...; 9. Ako onaj, što odgovara na pitanja, nije siguran, govori li se nešto ovako ili onako, neka ne pita čovjeka iz naroda: “govoriš li ti ovako?” ili “kako ti to govoriš?”, jer teško da će mu odgovoriti kako treba... Najbolje je u takom slučaju ili sa svime ne odgovarati na naše pitanje ili u razgovoru s čovjekom iz prostoga naroda vješto ga dovesti do toga, da on sam kaže onu riječ ili rečenicu, a da i ne osjeti da se želi to od njega čuti; 10. Na narodne pjesme neka se slabo pazi, jer one putuju iz jednog kraja u drugi...; 11. Ko je voljan te umije i preko ovih pitanja da što god kaže... može to dodati na kraju, n. pr. kako se ljudi pozdravljaju, kako se šale ili podsmijevaju nadimcima, koje poslovice ili riječi najčešće upotrebljuju, u čemu se ističe razlika ili po čem se poznaje, ko je iz koga sela, itd.; 12. Samo od onoga, koji umije stavljati naglas (akcenat), očekuje se da to zabilježi na riječima ili oblicima, za koje nađe, da su spomena vrijedni. (Rešetar, 1897, str. 1–3.)

U navedenom pismu i instrukciji za popunjavanje upitnika saopćeni su ciljevi ankete: 1. utvrditi osnovne osobine bosanskohercegovačkih govora; 2. odrediti granice bosanskohercegovačkih dijalekata; 3. steći uvid u osobenosti govora s obzirom na konfesionalnu pripadnost stanovnika; 4. ustanoviti razlike između narodnih govora i onovremenog standardnog jezika.

3. 2. Rešetarova *Pitanja o govoru prostoga naroda* popunjavala je vrlo raznolika skupina pismenijih ljudi u širokom rasponu od istaknutih kulturnih radnika kao što su fra Grga Martić (1822–1905), Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak (1839–1902), Luka Grđić Bjelokosić (Mostar, 1857–1918), uglednih nastavnika u gimnazijama, učitelja, svećenika i kotarskih predstojnika, pa do seoskih lugara i trgovaca.

Direkcija Zemaljskog muzeja dobila je odgovore iz 47 od 50 ondašnjih kotarova. Ukupno je popunjeno 226 upitnika. Najviše ih je iz Trebinja (12;

dva su iz Sutorine), potom iz Bihaća (10), Donje Tuzle, Ljubuškog, Mostara i Travnika (9). Odgovori nisu stigli samo iz Bileće, Bosanskog Novog i Zenice. Istraživanje je bilo usmjereno ne samo na ruralne nego i na urbane govore. Mnogi upitnici popunjavani su u više naselja; naprimjer, odgovori u upitniku br. 14521 odnose se na Rogaticu i čak dvadeset i jedno selo u okolici. Ima nabrzinu popunjenih upitnika, bez ikakvih napomena, ali je više onih u kojima se povrh traženog odgovora nalaze i raznovrsni podaci o osobenostima ispitivanih govora, kao i o različitim vidovima njihove raslojenosti. Ima nesigurnih odgovora; u pojedinim bilješkama navode se razlozi zbog kojih se zadaća nije mogla obaviti bolje ili zašto je odgovor upravo takav:

Vrijeme mi ne dopušta, da ispitam okolicu kako sam želio, da tim zadužbu slavne direkcije što časnije odužim. (...) Molim, da me toga radi slavna direkcija dobrohotno izviniti blagoizvoli. (Ilija Terzić, kotarski starješina; upitnik br. 14543, str. 4a)

Sa ovdašnjim sam govorom narodnim i sam slabo poznat, pošto se kratko vrijeme ovđe nalazim. Služba i hrđava vremena su me spriječila da nisam mogao našire obići, te je ovako i ovo što je urađeno dosta nesigurno. (Nikola Tetovac, učitelj; upitnik br. 14451, str. 4a)

Pored nepouzdanih ima i praktično neupotrebljivih odgovora (kao npr. u upitnicima br. 14389 i 14535, u kojima je uglavnom sve prepisano iz upitnika koje su u istim mjestima popunili učitelji), ali preovladavaju pouzdani odgovori s uporedivim dijalekatskim podacima koji omogućavaju kartografsko prikazivanje rasprostranjenosti pojedinih pojava u bosanskohercegovačkim govorima krajem XIX stoljeća. Mreža punktova dovoljno je gusta da pruža mogućnost sagledavanja bosanskohercegovačke dijalekatske raznolikosti.

U ovoj anketi sudjelovalo je 228 ispitivača; jedan je popunio tri upitnika (Mirko Đurkovački), a četiri upitnika popunjavala su po dvojica. Tih 228 rukopisa posebna su odlika cijele zbirke: u tom šarenilu ima i krasnopisa i teže čitljivih i mjestimice nečitkih rukopisa. Napomene u 132 upitnika pisane su latinicom, u 91 upitniku ćirilicom, u upitniku br. 14425 zastupljena su oba pisma, a u upitnicima br. 14375 i 14452 nema ni napomena ni potpisa. Polovicu zapisivača činili su učitelji, učiteljice i školski upravitelji – njih 117 (51,31%); od toga: osamdeset sedam učitelja i učiteljica, jedanaest učiteljskih pripravnika (među njima i Mijo Žuljić, koji će 1908. pisati o

svom rodnom vareškom govoru), deset školskih upravitelja, tri učitelja gimnazija (među njima i Matej Milas, koji će 1903. pisati o govoru Mostara), dvije učiteljice više djevojačke škole, dva učitelja trgovačke škole i jedan učitelj bogoslovije. Jednu četvrtinu činili su svećenici i vjeroučitelji – njih 55 (24,12%); petnaest ih se potpisalo kao parosi, devet kao sveštenici, po šest kao fratri i župnici, četverica kao vjeroučitelji, po trojica kao efendije i šerijatski suci / kadije, dvojica kao kapelani i po jedan kao arhimandrit, gvardijan, nadžupnik, svećenik, svršeni bogoslov, upravitelj manastira i vjeroučitelj na višoj državnoj djevojačkoj školi. Državnih službenika i trgovaca bilo je trideset (13,15%); po četverica su se potpisali kao kotarski kancelisti, oružnički stražmeštari i porezni službenici / offiziali / vježbenici, po trojica kao kotarski predstojnici / nadstojnici / starješine i trgovci, po dvojica kao lugari i upravnici kotarske ispostave, a po jedan kao bilježnik, carinske i financijalne straže nadstražar, carinske i financijalne straže priglednik, carinski prijammnik, dnevničar, pisar, podvornik kod kotarskog ureda i vježbanik voćarsko-vinogradarske stanice. Pored spomenutih sakupljača narodnog blaga (L. G. Bjelokosić i M. K. Ljubušak) upitnike su popunili i jedan pravnik, jedan student te jedan posjednik. Četrnaest ispitiivača nisu naznačili svoje zanimanje, pet ih se nije potpisalo, a na dva upitnika stavljen je nečitak paraf – ukupno dvadeset i jedan upitnik (9,21%) ne sadrži podatak o zanimanju ispitiivača. Uz dvjesto dvadeset muškaraca bilo je i osam žena (3,50%): šest učiteljica osnovnih škola (Ružica Biljanović, Zorka I. Borjanović, Emilija Kostić, Ana Kragić, Ana Latas i Draginja Trifković) i dvije učiteljice više djevojačke škole u Sarajevu (Jelena Elegović, koja je upitnik popunila u rodnom Docu kod Travnika, i Evica Sarajevčić, rodod iz Beograda, popunila jedan od dva upitnika u Sarajevu).

Bilješke pojedinih ispitiivača svjedoče o tome da su svjesni značaja povjere-rene im zadaće i o njihovu nastojanju da posao obave što bolje:

Učitelj bi morao držati sve uza se ovu knjigu, pa u dotičnim zgodama odmah zabilježiti čuvene riječi onakve friške u pričicama, rečenicama..., da mu ne ispadnu poslije iz svijesti, jer narod, kako se čini, ne pazi na sluh ili korijen, već na smisao riječi, pa u kom je obliku izgovorio da izgovorio, a i poredanje riječi upliviše na oblik riječi itd. (Murat Muradbegović, učitelj; upitnik br. 14424, str. 22a/b)

Iza kako su prispjela pitanja o govoru prostoga naroda, od tada pa evo do danas potpisati su nastojali da udovolje potrebi koja je izazvala ovu

radnju, a ujedno, da budu najbliže istini – pa tako je evo više od mjesec dana prošao od kad na ovome radimo. (...) S druge strane nijesmo mogli brže završiti, jer i radnja u školi ne dopušta, a drugo i vrlo je teško uhvatiti i ispipati jedan oblik, koji se vrlo rijetko čuje i koji ne dolazi u običnom govoru, da se češće čuje. (Petar Gaković, učitelj, i Nikola Ćurić, upravitelj škole; upitnik br. 14454, str. 22a)

3. 3. Rešetarov upitnik stoji na počecima dijalektologije u Bosni i Hercegovini: prethodila su mu samo dva rada Đure Šurmina (1867–1937) iz 1895. godine, jedan o sarajevskom govoru, a drugi o govorima Hercegovine (i istočne Bosne), oba prilično nepouzdana. U jednoj kratkoj bilješci P. Ivić ističe da *Pitanja o govoru prostoga naroda* – uza sve slabosti (nedovoljno pažnje posvećeno sintaksi, leksici i akcentu; mnoga pitanja sadrže potpitanja koja je trebalo izdvojiti) – zadržavaju značaj kao prvi dijalektološki upitnik na južnoslavenskom području i kao svjedočanstvo stanja nauke u vrijeme njihova nastanka. (Ivić, 1985, str. 42) O ovom je upitniku pisano i u novije vrijeme (Halilović, 2012, str. 173–174.), a obimniji rad posvetio mu je jedan poljski slavist (Kudera, 2017).

Dijalekatska građa sakupljena pomoću Rešetarova upitnika ne samo da nije poslužila za izradu bosanskohercegovačkog dijalektološkog atlasa krajem XIX i početkom XX stoljeća nego je sve dosad ostala neobrađena. Tu građu u cijelosti nije mogao dobiti ni sam Rešetar, iako ju je u više navrata tražio. U drugoj knjizi *Spomena mojega života* V. Jagić opširno piše o svome sudjelovanju u pripremama slavističkog kongresa 1897. u Sarajevu i okolnostima u kojima se odvijala anketa Zemaljskog muzeja, donoseći izvode iz prepiske s visokim funkcionerima Zemaljske vlade. Na kraju ističe da se sakupljeni materijal do danas (1. 5. 1918) nije mogao naučno obraditi, a Rešetar, kao priređivač *Spomena*, uz ove Jagićeve riječi u podnožnoj napomeni iznosi i svoje mišljenje o tome zašto je građa ostala nedostupna nauci:

(...) sav, od česti lep materijal što je stigao u sarajevski Zemaljski muzej u preko 200 odgovora na moja *Pitanja*, tamo je i ostao bez koristi za nauku, jer ga nikako nisam odanle mogao dobiti u Beč... Ja mislim da je tomu bilo ovo uzrok: kad sam se vratio s puta u Beč, odsečni šef *Horovic* razgovarao je sa mnom o tome putu, te me zapita jesam li se uverio da se u Bosni i Hercegovini govori *jednim* dijalektom koji se razlikuje od svih u susednim krajevima, na što mu ja čisto i bistro odgovorih, naprotiv da sam se uverio

da je onako kako smo mi filolozi i mislili i znali da je, to jest da se u Bosni i Hercegovini ne govori *jednim* dijalektom već se dijalekti raznih krajeva B. i H. pomalo prelivaju i mešaju s dijalektima susednih zemalja (M. R.). (Jagić, 1934, str. 241)

Međutim, Rešetarovo izlaganje o osobinama bosanskohercegovačkih govora u djelu *Der štokavische Dialekt* zasniva se ne samo na rezultatima njegovih terenskih ispitivanja 1897. god. nego i na materijalu dobijenom dopisnim putem u anketi Zemaljskog muzeja:

Primjeri koje sam od drugih napismeno dobio po pravilu su bez akcenta...; kad dobijem neki oblik... iz mjesta u kome ga ja nisam čuo, ispred takvoga primjera ili naziva mjesta stavljena je zvjezdica. Uostalom, primjeri koje sam nisam čuo rijetki su i većinom su uzeti iz odgovora koji su stigli na dijalektološki upitnik što sam ga sačinio 1897. a koji je bosanska Vlada razaslala po cijeloj zemlji. Na taj je upitnik u Zemaljski muzej prispjelo više stotina odgovora, dijelom vrlo opširnih i sadržajnih, od kojih sam za jednog kratkog boravka u Sarajevu mogao pregledati samo dio i ponešto ispisati iz njih; i povrh višekratnih zahtjeva nisam, nažalost, mogao te odgovore dobiti u Beč, tako da je morala izostati njihova detaljnija obrada. (Rešetar, 1907, str. 57)

Primjeri bez akcenta ili sa zvjezdicom potječu iz ovih mjesta (i njihove okoline): Banje Luke, Bihaća, Bijeljine, Bosanskog Broda, Bosanske Gradiške, Brčkog, Bugojna, Cazina, Čajniča, Dervente, Doboja, Donje Tuzle, Donjeg Vakufa, Glamoča, Gračanice, Gradačca, Grahova, Foče, Fojnice, Jablanice, Jajca, Klادنja, Ključa, Kreševa, Krupe, Livna, Ljubuškog, Maglaja, Mostara, Orašja, Petrovca, Prijedora, Prozora, Rogatice, Sanskog Mosta, Sarajeva, Skender-Vakufa, Srebrenice, Travnika, Vareša, Velike Kladuše, Visokog, Višegrada, Viteza, Vlasenice, Zvornika, Žepča, Županjca (Duvna). Dakle, Rešetar je u svojoj velikoj sintezi o štokavskom narječju iz 1907. navodio primjere iz pedesetak upitnika, što znači da je imao uvid u gotovo četvrtinu sakupljene građe.

Početakom XX stoljeća M. Milas objavio je zapažen rad o mostarskom govoru. U Mostaru je kao gimnazijski profesor godinama sabirao građu po kafanama, “na ulici i iz razgovora”, popunio je 1897. i jedan upitnik, a tokom pisanja rasprave imao je “osobito pred očima” *Pitanja o govoru prostoga naroda*, odakle je “crpao štošta, što nam treba znati o glasovima”. (Milas, 1903, str. 49)

Zbirka upitnika iz ove ankete Zemaljskog muzeja tokom XX st. pala je u zaborav. Od početka XXI st. ponovo privlači istraživače; već je objavljeno nekoliko knjiga (Šator, 2004; Bulić, 2013) i radova (Halilović, 2009; Alić, 2012; Bajraktarević, 2019) u kojima je korišten materijal iz pojedinih upitnika. Zbirka je danas i digitalizirana.

4. Prvi lingvogeografski pokušaj u Bosni i Hercegovini – jezička anketa Zemaljskog muzeja iz 1897. godine – zastao je na pola puta: građa sakupljena širom zemlje pomoću Rešetarovih *Pitanja o govoru prostoga naroda* nije obrađena niti je poslužila za izradu dijalektološkog atlasa. Upitnikom su traženi odgovori na 150 pitanja, a kako većina pitanja objedinjava desetak i više potpitanja, trebalo je odgovoriti na preko hiljadu pojedinosti (uglavnom podvući oblike koji se govore u mjestu u kome je popunjavan). Zbirka koju čini 226 upitnika (korpus od oko 9.000 stranica) bila je nedostupna nauci od kraja XIX stoljeća, a potom je pala u zaborav. Jedino je Rešetar 1897. imao uvid u pedesetak upitnika; ispisi iz njih našli su mjesta u njegovu djelu *Der štokavische Dialekt* iz 1907. Stotinjak godina kasnije počinju se objavljivati knjige i radovi s osloncem na materijal iz ovih upitnika, ali zbirka kao cjelina još uvijek nije iskorištena. Pouzdani odgovori i gusta mreža punktova omogućavaju kartografsko prikazivanje rasprostranjenosti prije svega fonetskih i morfoloških pojava i rekonstruiranje dijalekatske slike u Bosni i Hercegovini krajem XIX stoljeća. Naročitu vrijednost imaju napomene ispitivača; u njima su raznovrsni podaci o osobnostima ispitivanih govora, o različitim vidovima njihove raslojenosti, kao i o porijeklu stanovništva, a sadrže i poslovice, prisprodoobe, pozdrave, šaljive izraze i dr. Anketa zadržava značaj za kulturnu historiju Bosne i Hercegovine kao prvi organizirani poduhvat istraživanja narodnih govora na slavenskom Jugu, realiziran u doba kada su pripremani prvi lingvistički atlas u Evropi, a odgovori u upitnicima imaju značaj prije svega za historijsku dijalektologiju i historiju jezika.

IZVORI

Pitanja o govoru prostoga naroda. FAZM. Inventar folkl. zapisa III, N° 14372-14597. Sarajevo: Zemaljski muzej (Zemaljska štamparija). 1897.

Pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva. FAZM. Inventar folkl. zapisa III. N° 13552-13555. Sarajevo: Zemaljski muzej (Zemaljska štamparija). 1897.

Protokol o pripremama kongresa, Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zajedničkog ministarstva finansija, prezidialna i opća arhiva, N° 1418/1897.

LITERATURA

Alić, Elmedina, 2012. “Govor Travnika krajem XIX stoljeća”. *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: zbornik radova* (knjiga 1). Sarajevo: Slavistički komitet, str. 147–152.

Auer, Peter, 2013. “The Geography of Language: Steps toward a New Approach”. *Die Freiburger Arbeitspapiere zur Germanistischen Linguistik 16*. Freiburg: Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, str. 39.

Auer, Peter, Jürgen Erich Schmidt (ur.), 2010. *Language and Space. Theories and Methods: An International Handbook of Linguistic Variation I*. Berlin: De Gruyter, str. 905.

Bajraktarević, Enisa, 2019. “Morfološke osobine visočkoga govora s kraja 19. stoljeća”. *Bosanskohercegovački slavistički kongres II: Zbornik radova* (knjiga 1). Sarajevo: Slavistički komitet, str. 397–409.

Brabec, Ivan. 2012. “Govor Tuzle i okolice”. *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik X*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, str. 51–241.

Bulić, Refik, 2013. *Ekavsko-jekavski govori tešanjско-maglajskoga kraja*. Tešanj: Centar za kulturu i obrazovanje, str. 383.

Halilović, Senahid, 2009. “Sarajevski govor do kraja XX stoljeća”. *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*. Sarajevo: Slavistički komitet, str. 5–66.

Halilović, Senahid, 2012. “Bosanskohercegovački lingvistički atlas: Dvije ankete i jedna izoglosa”. *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova* (knjiga 1). Sarajevo: Slavistički komitet, str. 171–183.

Halilović, Senahid, Kardaš, Mehmed, Ljevo-Ovčina, Amela, Mešanović-Meša, Emira, 2020. *Bosanskohercegovački lingvistički atlas I: Fonetika*. Sarajevo: Slavistički komitet, str. 428. Dostupno na: https://slavistickikomitet.ba/Bosanskohercegovacki_lingvisticki_atlas.pdf

Ивић, Павле, 1985. *Дијалектологија српскохрватског језика: Увод и штокавско наречје*. 2. изд. Нови Сад: Матица српска, str. 215.

Јагић, Ватрослав, 1934. *Спомени мојега живота, II део (1880–1923)*. Посебна издања. књ. CIV. Друштвени и историски списи. књ. 45. Београд: Српска краљевска академија, str. 379.

- Kudera, Jacek, 2017. "O początkach badań dialektologicznych Południowej Słowiańszczyzny 120 lat po projekcie Milana Rešetara". *Slavica Wratislaviensia CLXV*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, str. 243–253.
- Małecki, Mieczysław, 1930. "Przegląd słowiańskich gwar Istriji". *Prace Komisji Językowej 17*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, str. 160.
- Milas, Matej, 1903. "Današnji mostarski dijalekat". *Rad JAZU*, CLIII. Zagreb: JAZU, str. 47–98.
- Папић, Митар, 1976. *Трагом културног наслеђа*. Сарајево: Свјетлост, str. 241.
- Пшеничнова, Надежда Николаевна, 2008. *Лингвистическая география (по материалам русских говоров)*. Москва: Азбуковник, str. 220.
- Rešetar, Milan, 1897. *Pitanja o govoru prostoga naroda*. Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, str. 22.
- Rešetar, Milan, 1907. *Der štokavische Dialek*. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abteilung VIII. Heft IV. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, str. 320.
- Šator, Muhamed, 2004. *Bosanski / hrvatski / srpski jezik u BiH do 1904. godine*. Mostar: Univerzitet Džemal Bijedić, str. 257.

THE 1897 LINGUISTIC SURVEY BY THE NATIONAL MUSEUM IN SARAJEVO

Summary

The present paper analyses the first linguo-geographical research endeavour in Bosnia and Herzegovina which was conducted during the period when the first linguistic atlases in Europe were being compiled. The research was based on the survey conducted in 1897 by the National Museum in Sarajevo that collected data about Bosnian-Herzegovinian dialects by means of Rešetar's *Questions about the spoken language of the common people*, the first dialect research-oriented questionnaire in the South Slavic region. The collected corpus on dialects was not accessible to researchers until the end of the 19th century. After this period, it was forgotten and, therefore, did not have a major impact on the development of Bosnian-Herzegovinian dialectology. It was only at the beginning of the 21st century that researchers started publishing books and research papers in which the material from individual questionnaires was used although the analysis of the whole collection as such remains incomplete until present-day. Nevertheless, data from 226 questionnaires allow for a reconstruction of the dialect map in Bosnia and Herzegovina by the end of the 19th century and a possibility to reconstruct the presence of certain linguistic phenomena. Notes of the researchers containing various pieces of information about the features of the spoken language examined and various observations on their variations carry a fundamental importance for the historical dialectology and language history. Due to unfavourable political circumstances, the survey of the National Museum did not result in an atlas of dialects and, therefore, was not a turning point from which Bosnian-Herzegovinian or Slavic linguistic geography studies would emerge. Still, it has preserved its value for the cultural history of Bosnia and Herzegovina as the first organised endeavour into researching spoken language of the common people in the Slavic South.

Key words: *survey, dialectology, dialect atlas, isogloss, linguistic geography, variations of spoken language, questionnaire*